

„A GENFI DOKTOR FISCHER”

„Nem hiszem, hogy valaha is megszűnünk szeretni; de az ember éppoly könnyen kiszeret valakiből, mint ahogy kinőhet egy író, akit gyerekkorában csodált” – írja Graham Greene új regényében.* A tetszetős párhuzamra a tapasztalat gyakorta rácsáfol: éppen azokat a szerzőket nőjük ki a legnehezebben, akiket fiatal korunkban nagyon megszerettünk. Tán a csodálat himpóra elperreg; de a szálak, amelyek a szerzőn keresztül fiatalságunkhoz fűznek, megmaradnak és bármikor eltélülhetnek a nosztalgia töltésével; és az író emlékét is úgy viszi-hurcolja tovább memóriánk – mindenkor a „kegyelem állapotában”.

Ilyen szerző maga Greene is, aki – a korai „kiugrásáról” elterjedt felületes legendákkal ellentétben – tudatos, kemény munkával küzdötte előre magát az angol regényírás élvonalába. Zsúfoltas cselekményű első regényeire (THE MAN WITHIN, 1929; THE NAME OF ACTION, 1930; RUMOUR AT NIGHTFALL, 1931) ma már alig emlékeznek; de azokat, amelyeket harmincéves fejjel írt (STAMBOUL TRAIN – Orient expressz, 1932; IT’S A BATTLEFIELD – Az élet csatater, 1934 és ENGLAND MADE ME – Anglia tett ilyené, 1945) ma is megjelenetetik puhakötésben. Rutinra tett szert, mindinkább levetette R. L. Stevenson „kalandos” regény-elképzelésének hatását és szabadabban kezdte alkalmazni a modern regény újszerű fogásait, a lélektani szálak legombolyítását és a belső monológot. A cselekményességből olykor engedett, az olvasmányosságból soha. Talán ez sikerének a titka – sikere tartós voltának pedig: piacérzékenység; az, hogy valahol a koponyájában egy örökjáró, marketingre programozott ravasz komputert rejteget. Anglia tavalyelőtt ünnepelte 75. születésnapját; s annak is megvan már 54 éve – nagy feltűnést keltő konverziójának –, amikor az anglikán vallásról katolikus hitre tért.

*

A legendából csak annyi igaz, hogy Greene írói pályája egyvalamiben némileg rendhagyó. Mert mások, a „szabályosabbak”, az élet delén avagy a pálya végén teszik rá életművükre a koronát minden eddigit felülmúló remekművel – ő viszont az életmű-bekoronázó remekművel ugrik a középbe és ha a THE POWER AND THE GLORY (Hatalom és dicsőség, 1940) nem is volt az első nagy építkezése (hiszen az 1938-ban közrebocsátott, mesteri BRIGHTON ROCK-ra már ugyancsak felfigyeltek), mégis, ez a *Hatalom és dicsőség* tette világszerte ismertté nevét és sütötte rá a sablonos bélyeget, hogy Graham Greene „katolikus író”.

Ez a Mexikóban játszódó, nagy ívelésű regény valóban annak mondható, mert szellemében keresztény, liturgiájában katolikus írás; tematikája – hogyan tisztulhat meg a gyalázat poklán át a bűn, és hogyan érheti el a lélek bűne révén a megváltást – *par excellence* katolikus tematika. Csakhogy ennek a regénynek a megjelenése óta több mint négy évtized telt el, négy, szakadatlan munkában eltöltött, termékeny évtized, és Greene katolicizmusa – és nemcsak katolicizmusa, hanem irodalmi credója, politikai világlátása, műfajérdeklődése és egész írói habitusa – számos ellankadáson-megújódáson, revízió-átértékelésen ment keresztül.

Graham Greene 1904. október 2-án, a Hertfordshire-i Berkhamstedben született, ahol apja iskolaigazgató volt. A papa iskolájában tanult, irigy és gyűlölködő társai a dormitórium biztonságos sötétjén nemegyszer megpokrócozták; Oxfordban viszont – a Balliol Kollégiumban – felénk-szemérmesen távol tartotta magát Evelyn Waugh, Cyril Connolly és más, olyan briliáns ifjú titánok társaságától, akiket az 1971-ben megjelent A SORT OF LIFE (Egyfajta élet) című önéletrá-

*DOCTOR FISCHER OF GENEVA OR THE BOMB PARTI (A genfi doktor Fischer avagy az utolsó vacsora) BODLEY HEAD, 1980.

sában *jeunesse d'orée* (aranyifjúság) néven emleget. Szarkazmusuk nyilai elől menekülnie kellett, utóbb valamennyien sokra vitték, ám egy sem mérhető össze a korán nyiladozó, de későn erő Graham Greene-nél – az ő írói státusával. Vastag bőrt növesztett, felvértezte magát az élet viszontagságai, a párnázott ajtók közönye ellen, és első kereső korszakában végigpróbált mindent, amit ilyenkor végigpróbálni szokás: kacérokodott az akkor divatos filozófiákkal, egy ideig ivott, mint a kefekötő; az üzleti élet, a diplomáciai szolgálat, a vidéki újságírás – minden terítékre került. Végleges jelleggel az irodalomban a lábát akkor vetette meg, amikor a legtekintélyesebb angol világlap s akkor még félhivatalos kormánylap, a TIMES munkatársai sorába fogadta; könyvrecenziókat, filmkritikákat írt. Hórihorgas, hóbertos alakjára a sajtónegyed *pub*-jaiban, ahol iddógált, félelmetesen okos cikkeire a lap hasábjain rögvest felfigyeltek.

A *Hatalom és dicsőség* után Greene több rövid regényt írt, amelyeket szórakoztató olvasmányoknak, „entertainment”-nek nevez. Ne higgyünk neki, a szerénység behízelt-ravasz póza ez. Mindegyik más volt, új szempont, új menaszéria, új egzotikum, új környezet, mindmegannyi remeklés. Mindegyikben utánozhatatlan Greene-i recept szerint alkalmazza az izgalom, a leleplezés, az erőszak, az erkölcsi felháborodás, a vallási konfliktus, a „progresszív” oldal éppen divatos változatával való hűvös kacérokodás és más írói fűszerszámok jól kidekázott adagjait. A hatvanas évek vége felé több hódoló támadás érte – kivált amikor a TRAVELS WITH MY AUNT (Utazások nagynénémmel) 1969-ben megjelent, amelyben Greene, holmi nemzetközi csempész-üzelmek bohózatba illő bonyodalmai ürügyén, saját stílusát és módszerét parodizálja (s csak az az író a tudója, aki elég sokáig élt – ez is egy módja a megújulásnak: ha önmagunkra ráununk). Tisztelői támadták; hol azért, mert regényeiben a katolicizmus a margóra szorul; hol meg azért, mert ahol a hit a spektrum uralkodó sávja, eretnek csíkok izzanak rajta. Így olvasták fejére a janzenizmus vádját – mivelhogy nála az eredendő bűn hatalmában vergődő lélek eleve képtelen a jóra, és minden iparkodása semmis és hiábavaló a kegyelem sugárzása nélkül. Mind e gáncsoskodás csak növelte a „katolikus író” aureolája fényét és újabb visszavágó művek kezdeményeit ojtotta géniuszába. Sokat vitatták 1966-ban kiadott, Haiti-ban játszódó THE COMEDIANS (A szerepjátékosok) című regényét, amelyben katolicizmus és kommunizmus – a katasztrófa felé sodródó társadalomban – dialógusra, majd közeledésre kényszerül.

Sokan bírálói közül azt kérdezték, mikor fog elapadni ez az oly igen változatos, meg-megújuló, évről évre új könyvvel jelentkező írói invenció? De Graham Greene nemcsak olvasótáborával szemben veti latba – önmagával szemben is alkalmazza a ravasszsgot. Az 1961-ben kiadott A BURNT-OUT CASE (A kiégett lélek) című regényében, amely egy kongói lepratelepen játszódik, parabolikusan mintegy kiírta magából annak veszedelmét, hogy ő maga kiég és mondanivalója elfogy. Exorcizmus ez, az ördög, a nyavalyakórság, a belső veszedelmek kiűzésének egy szubtilisabb, írói fajtája. Anélkül, hogy „túlkombinálnánk”, azt is mondhatnánk – róla és oeuvre-jéről –, hogy minden egyes új regényében „kiír” magából valamit (elvégi az exorcizmus írói szertartását, és megszabadul tőle). Majd ha mindent „kiír” magából és több „ördöge”, üznilalója nem marad, akkor lesz teljesen „kiír” író – ám hogy Graham Greene teljesen kiírja magát, ez éppoly elképzelhetetlen, mint az, hogy mérhetetlen, sőt zseniális arcátlanságában 77 éves merészel lenni az idén, holott örök harmincévesnek maradnia kutyakötelessége kellett vón legyen annak az olvasónak a szemében, aki fiatalságában benne választott csillagot.

De hadd térjek vissza titkára, amelynek még látszatát is mesterien tünteti fel. Ő nem. Ugyan, dehogy ügyel – miért is ügyelne? – olvasói elvárásra, eladási statisztikákra. Arra való az ügynöke... Csak épp kereső antennáit lógatja oda váltig, oda, ahol az elvárások, az ízlésváltozás elő-rejelzése, az új problematika igénye élesen, automatikusan behangolódik.

Receptjeiben van egy titkos módja a megkeverésnek: hatodik érzéke valóóságos piackutatás; a forma és a mondanivaló nála mindig az olvasótábor ízlése és érdeklődése szerint változik, ahhoz gondosan igazodik – ügyelve, hogy mindez az angol és az amerikai olvasótábor mértani közép-arányosa legyen; s ha egyik esszéjében (a LOST CHILDHOOD – Az elveszett gyermekkor című tanulmánykötetből, 1951) önmagát Somerset Maugham fölé helyezi, igaza van: benne, az ő személyében nem a rangos-közepes – hanem a nagyon nagy írónak adatott a világhír és a vagyon.

Az effajta próteszti természetet nehéz elkönyvelni ilyen vagy olyan írónak, bár a „katolikus” epitetont már nem mossa le magáról; de hogy az ő kereszténysége és alakjainak katolicizmusa mennyire fluktuál és mennyire változik, arra mi sem világít rá jobban, mint THE END OF THE

AFFAIR (A szakítás) című, 1951-ben kiadott regénye, melyet nemrég jelentetett meg a Magvető Kiadó, Róna Ilona értő és hűséges magyarításában. Ez is közel három évtizedes írás, azóta Graham Greene bebarangolta – cikázva járta be nemcsak a légijáratok és luxushotelek, hanem a szellemi világtérkép más tájait is; mégis, most, hogy a magyarul is elérhető *A szakítás* egy, legújabb romantikus morálija pedig három évtizeddel a *Hatalom és dicsőség* után következett, nem érdektelen felvetni a kérdést, hogy Greene hite hová-mivé fejlődött, torzult-alakult, hígult-töményedett? Ám feleletet adni rá annál nehezebb. . .

Hívőnek túlságosan racionalista – ebben okos szélkakas módjára igazodik az elvilágiasodott társadalomhoz, amelyben él, és olvasói szekuláris izléséhez (már erotikáját is nyíltan ehhez mérten adagolja). Racionalistának viszont túlságosan hívő – ha egyáltalán bármi „túlságról” beszélni lehet vele kapcsolatban; hiszen hite veszedelmesen hasonlít ahhoz a protestáns kereszténységhez, amelyet a náci haláltáborban mártírhalált halt Bonhöffer tiszteletes, teológus író ajánlgatott: a vallástalan világban a kereszténység iparkodjék mimikrizálni és szólaljon maga is a vallástalanság nyelvében. Az én fantáziám eddig a fából vaskarikáig nem terjed; de nincs az a fából vaskarika, amit el ne lehetne adni, ha a burkolt reklám (interjúnak, mini-tanulmánynak, recenzióknak álcázott hirdetés) rózsavize megöntözi – ha „virágba borul”, és a jó sztori meg a virágba borulás csodája ürügyén annak hirdeti a reklámhadjárat, ha akarom: a „katolikus író” legújabb remekének. Az angolszász Nyugat már ilyen: a tömeg tudati letétje nem esik messze ennek a „soap-operának” a fájától, amelyen önmaga paródiája terem (mea culpa: bocsánatos, de mi érzékletes alanyzavar).

*

Mennyiségre elképesztő az a fércművekkel és remeklésekkel elegyes kézirat-tömeg, amely az angol könyvkiadói lektorátusok csatornáin átsajtólódik. Az a regény, amelynek kéziratát ujjnyi széles, aláírás nélküli, nyomtatott clutasító kutyanyelv kíséretében, postafordultával küldik vissza az obskúrus szerzőnek – ugyanaz az ünnepezt írófejedelem piaci árfolyamával és nevével fémjelvezve, megdicsőülhet, egyetemi tétellé nőheti ki magát és megelhelheti útját a kötelező iskolai olvasmányok listájára. Hogy mi a férc és mi a remek, azt a végén már oly kevésbé tudja a boldogtalan recenzens, mint Pavlov neuraszténiás kutyája, ha körök és négyszögek változtatott odamutatásával művi úton kiváltják rajta a katalépsziát, nem tudja megkülönböztetni a „fércet” a „remekműtől”, a szögletest a gömbölyűtől.

De lám, amikor 1788-ban a Comédie Française társulata a Tuileriák színházában bemutatta Voltaire *Irène* című tragédiáját és az aggyastyánt páholyában megkoszorúzták, a párizsiak őrjöngtek és az elragadtatás városzerte ragadósnak bizonyult. Nem is annyira azt csodálták, hogy a nemes csengésű fércelmény a remekművel ennyire összetéveszthető, mint inkább azt, hogy ez a roskatag, eleven csontváz még egyáltalán képes darabot írni. *Mutatis mutandis* – ilyen auspiciummokkal lép a porondra Graham Greene is, gunyorosan hátrarúgva hermelinpalástját. A kivételes sajtótájalásnak abban az emelkedett hangulatában, amelyben a media az agg Graham Greene legújabb regényét részesíti, ünneprontás volna elzárkózni annak előzőkeny feltételezése elől, hogy ez is csak újabb ürügy a magasztalásra, ez is mi más lehet, mint márványba kívánckozó remekmű a remekíráások és az évek felhaladó *Via Sacráján*: és előlegezve a remekműnek kijáró bizalmat, már mindjárt másként lát hozzá az ember a DOCTOR FISCHER OF GENEVA OR THE DOMB PARTY (A genfi doktor Fischer avagy az utolsó vacsora) bekebelezéséhez. Szándékosan használjuk a „bekebelezést”, bár túl sokat árulnánk el, ha már az elején kiböknénk, hány halottal végződik a pokolgépes bankett, mennyi benne a szakavatott szorongás-fenyegetés és mennyi az ártatlan ugratás.

Mint a szerző anyni más erkölcsi tanmeséjének, ennek is egy bizarr ötlet az alapja – abból sarjad ki. És minthogy bizarr, anekdotikus ötletekből egy nagyelbeszélésnél többre nem futja, ez is inkább szűkre rántott kisregény (amely a Vigilia húsz oldalán elférne); de régi gyakorlat ez már az angolszász irodalomban: a sztárok – mint Greene, Kingsley Amis, Anthony Burgess és mások – már rég csak novellákat írnak, amikor ezeket még mindig, tipográfiai trükkökkel hosszúra nyújtva, szédületes példányszámban *regényként* adják ki. Akit akkora rejtélyes köztisztelt övez, azt egy ponton túl óhatatlanul doktornak titulálja a soförtől a svájci hotelportásig mindenki

– ilyen kutyabőr a vagyon. A regény másod-főhőse is ilyen, ez a bizonyos genfi Dr. Fischer: svájci milliomos külön, aki mesés vagyont a Virágillat fogkrém („Dentophil Bouquet”) vegyi formulájával szerezte – a fogkrémet különféle virágok illatával hozzák forgalomba, és az a titka, hogy „megvédi a fogzománcot a csokoládé káros behatásától”.

Ezek után, erkölcsi parabolákban mi sem természetesebb, minthogy a félelmetes Doktor ellenlábasa kishivatalnok legyen egy csokoládégyárban. A félkarú Alfred Jones, az angol származású tolmács – főhős és egyben narrátor – ott csücsül a gyár egy eldugott irodájában, ahol üzleti leveleket fordít minden nyelvről minden nyelvre (deklasszált diplomata-ivadék – innen a nyelvtudása).

Fischer doktornak a híre legalább olyan félelmetes, mint amilyen gonosz ő maga. Felesége, míg élt, palotájában annyira elárvultnak érezte magát, hogy plátói viszonyt kezdett egy obskúr aktakucacsal: fogták-e egymás kezét, nem tudni, de a férfi legénylakásán együtt hallgattak Mozartot. Megtorlásul, a szürke kis senkit a Doktor kidobatta állásából, feleségét, a „megtévedt nőt” pedig a szó szoros értelmében elemésztette; titokzatos halála az előzmények kódéba vész, egyetlen gyermekük, a bájos, törekeny Anne-Louise a mama kultúrigényét és Mozart-imádatát örökölte.

A véletlen – amilyen nagy kerítő – összehozza a csokoládégyár félkarú tolmácsát, a szürke, jelentéktelen Jonest a csöndes, bánatos, hamvas-házias és enniváló Anne-Louise-zal, és a férfi nem hisz szerencséjének, amikor a nála évtizedekkel fiatalabb nő hozzámegye feleségül. Némi megrendüléssel veszi tudomásul, hogy ifjú neje a városzerte rettegett Doktor Fischer egy szem lánya – de a közös szidnivaló, a papa, csak még jobban összefűzi a szerelmeseket, akik többnyire mivel, mivel nem: szerelmeskedéssel, Mozart-hallgatással, römicsatákkal és telente sieléssel töltik idejüket.

Doktor Fischer látszólag félvállról veszi lánya mésalliance-át, de mi tudjuk, hogy a szörnyeteg máris forgat valamit a fejében. Fischer tudományos bölcseleti rögeszméje annak kísérletes kiderítése, hogy a gazdagok kapzsisága meddig terjed. Van-e határa? Talpnyaló „baráti kört” toboroz Genf nemzetközi gazdagjai közt, fényűző vacsorákat rendez, amelyeken busásan megajándékozta vendégeit, de egyúttal kismenni őket emberi méltóságukból. A kvarcóra, az arany szivarvágó, az ékköves nyakék ára a nyilvános megszegyenítés. A kísérlet lényege, hogy a megaláztatás nemcsak mindig lépést tart az ajándékkal, de egy lépéssel meg is előzi; a kérdés: mikor vágja a kapzsi gazdagja a Doktor arcába, hogy „elég volt” – mikor tagadja meg az engedelmisséget és mondja fel a barátságot, hogy elesve az ajándéktól visszanyerje önbecsülését és inzultálja a házigazdát? Vagy nincs ilyen – és a gazdag ember még az irháját is képes kockáztatni, ha szeme előtt megcsillan a gyémántokkal kirakott billikom?

Az első meghívást Jones még csak átvészeli valahogy, és undorral távozik. De amikor imádott gyermekfelesége, Anne-Louise siszerencsétlenség áldozata lesz és ő öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik, a kétségbeesés nadírján már mivel sem törődve – beállít a Doktor utolsó lukulluszi bankettjére. A kert egy behavazott tisztásán rendezik. A vendégek hátát lobogó szabad tüzek melegítik, míg lábuk összefagy s már bokáig latyakban ülnek. A búcsúajándék a hat meghívottnak: hat zsákbamacska. Ötben kétféle svájci frankról szóló kitöltetlen csekk, a hatodikban – pokolgép, amely bontogatójának az arcába robban. A vendégek reméldözve somfordálnak a biztonságos távolban elhelyezett vashordóhoz, amely a hat zsákbamacskát tartalmazza. Akiben a pénzsóvárság a gyávaság fölébe kerekedik, a hordóhoz igazítja lépteit – „hűz”-t, és haláláspad-tan, remegve bontogatja zsákocskáját. Ahogy a nyertesek a csekkel eliszkolnak, úgy nő az esélye az ottmaradóknak, hogy valamelyikük a pokolgép áldozata lesz. Mi ez? „Orosz rulett”? Csak Jones nem fél: ő keresi a halált. Vak dühében maga bontja ki a két utolsónak maradt zsákot, s ezzel egyúttal leleplezi a Doktort. Mind a hat zsákocska ártalmatlan volt – egyikben sem volt bomba. Milliókkal a zsebében, gyógyíthatatlan sebbel a szívében – a félkarú Jones távozik a palotából és már halvány mosolyra sem érdemesíti, hogy szörnyeteg az ellenfele, s a moráliák szépítési szabályai szerint a genfi Doktor Fischer öngyilkos lesz.

Egyik bírálója Greene-t kegyetlenséggel vádolja és szemére veti, hogy Anne-Louise nem a zord isteni világrend áldozata ebben az összes lehetséges világok (anti-Leibniz-i) legrosszabbikában, hanem az íróé – szadista kajánságában ő harangozza be, ő gyötör előérzetével hosszú oldalakon át és ő élvezi, mert valósággal élvezi halálát. A vád, amilyen szertelen, olyan alaptalan: a fiatal

nő halála melodramatikusan holtan hozzák a mentők, s a szerencsétlenségnek nem vagyunk tanúi; a libegő körüli zűrzavar sutasága, az étteremben faképnél hagyott főpincér értetlensége, az ostoba gorombáskodás, tülekedés leírása a halott körül mesteri. De annyi szent, hogy a figura az első perctől fogva oly megtört-átszellemülten mosolyog, mint a „Szajna öngyilkosa”, és azt a képet bennünk, amely rövid jelenésében arcelének felvillanásaiból összeáll, eltölti a derűs melankólia. Gerhart Hauptmanntól Déry Tiborig sokan megírták maguknak ezt a „naplementét”, a húszéves lány szerelmét az aggastyán iránt, aki a nagyapja lehetne. Felerészben ez a regény is az – bár a sok vérszegény, két lábon járó szólamkereplő közül ez a legvértelenebb. Anne-Louise az aláhanyatló vágy faljáró kísértete már csupán, ölelésének se melege, se ereje – lényének hitele nincs. Már valamivel autentikusabbak a mellékalakok, az átfutó statiszták, tán éppen mert gyors vázlatok csupán, három vonással odavetett torzképek nem a nevetetés, hanem az elszörnyesztés célzatával. Kipa, a milliomos Fischer adószakértő talpnyalója, aki „hétrét görnyedve jár” s árnyéka olyan, mint „a hetes számé a falon”. Mrs. Montgomery, akinek felékszerezett, közhelyes butaságán csak mazochizmusa tesz túl a megalázkodásban. A „dandártábornok”, akinek a polgáreges vacsorán inába száll a bátorsága, és gyávaságának híre futótűzként terjed el – stb. De vajon megtaláljuk-e Graham Greene-t, a katolikus író *A genfi doktor Fischer* oldalain, és ha igen, hol – mi a kulcs?

Igen, megtaláljuk. Elszórva-elhintve; a regényalakok morfondírozó monológjaiban, káden-ciáiban-szentenciáiban: nemhiába idéznek ezek a különben közömbös és sivár lelkek annyi, a hajánál fogva odarángatott szentet, hitágazatot, latin szerzót – az író műveltsége ülepszik így bele loppal a szövegbe, amely már amúgy sem olyan feszes kötésű, mint korábbi írásaiban; márpedig jól tudjuk, a műveltség vektormennyiség, irányultsága adva van.

Es teljes oldalas kulcsot is ad a kezünkbe, mintegy parabolikus magyarázatul, a regény harmadában. Mert bármi bődületes, a szörnyeteg Doktor Fischerben az „istenség allegóriáját” tartozunk felfedezni – az istenségét, aki „a hívők és szentimentális lelkek szerint kapzsi módra utána-kap szeretetünknek; de . . . kijelentései alapján ítélve valójában sóváran, telhetetlenül vágyik megaláztatásunkra. A világ mind nyomorultabb állapotba süllyed és ő még mindig tud facsarni egyet nyomorán . . . de mert az emberiség univerzális öngyilkossága kifogna céljain, időnként, a megaláztatás poklos fenekéről vissza-visszaránt apró ajándékaival.” Greene magán-teológiájában az istenség „belátta, milyen kontár iparos volt és szörnyen elégedetlen a teremtéssel: s most, ahogy a selejttel szokás, az egészet bevágja a szemébe”. Az apokaliptikus látások és a cinikus ki-csengésű kommentár nehezen áll össze egységes ötvözeté; a szarkazmus keserű fintorain át-át-süt a hit sugára, hogy azután mindjárt, nekünk, érdemteleneknek, a cinizmus újabb felhőpáncélja vastagon eltakarja: „a kárhozottnak odalentről az Úristen úgy fest, mint a Sátán”. Így katolikus író az agg Graham Greene: szellemének eltájékozódó koordinátaiban, megoldásvágyának irányultságában; de már a hatás-kölcsönhatás alapján óvatosan páriozva veszi tudomásul, hogy az angol szigetországban egy többségében szekuláris olvasótábornak ír – és talán kissé csüggedten is.